tanak, alkalmatlanná tesznek a megszerzett ja-vak hiteles birtoklására. Megszűnik a cél, amely értelmet adott a törekvéseknek. Ennek felisme-rése csak a halálba vezethet. Macbeth és a Lady is erre a következtetésre jut. Mindketten öngyilkosok lesznek. A Lady megöli, Macbeth megöleti magát. Csak Macduff marad életben, ez a családja és barátai elvesztése miatt tökéletesen megzavarodott és kétségbeesett ember. Végül remegő hangon kezdi éltetni hazáját, majd távozik a színről. Nem marad utána más, csak az uralkodópár hullája, de a rend, a jog ettől még nem állt helyre.

William Shakespeare: Macbeth (Győri Nemzeti Színház Padlásszínháza és kecskeméti Katona József Színház)
Fordította: Szabó Lőrinc. *Átdolgozta: Kiss Csaba. Díszlet:* Csanádi Judit. *Jelmez:* Zeke Edit. *Zene:* Melis László. *Asszisztens:* Laborfalvi Mária. *Rendezte: Kiss Csaba.*
Szereplők: Horváth *Lajos* Ottó, Nyakó Júlia, Scherer Péter, Kovács Zsolt.

NÉMETH GÁBOR

NÉMADONNA A KINDER JÉZUSSAL

THOMAS BERNHARD: A VILÁGJOBBÍTÓ

Hogy mi teszi színházzá a színházat, azt bizony
jó volna tudni.

Tudni, csinálni, aztán még bele egy kis pirospaprika, és irány az európai turné. De nem így van, sajnos vagy szerencsére: hogy mitől történik Valami, azt a színházban legalábbis, újra és újra ki kell találni. És még csak az sem igaz, hogy darabonként elég egyszer. Nem, minden este újra, a totális csőd kockázatával. Talán ezért olyan szent sokaknak, és elviselhetetlen más ugyanannyiaknak. És ráadásul van egy közös részhalmaz, na, oda tartozom én is.

Amikor az Új Színházban felment a függöny, és megpillantottam Ambrus Mária briliáns díszletét, bocsánat, de a félelem szagát éreztem.

Félelem a színháziatlanságtól

Megint egy kézirat, amelyben nem történik semmi, azazhogy csak annyi, hogy ül egy karosszék-ben egy gyakorlatilag mozgásképtelen ember, és egy számára tulajdonképpen tökéletesen érdektelen ünnepi alkalomra várakozva szapulja a világot általában és nőnemű szolgáját benne különösen.

Ráadásul az asszonya szerző által gyakorlatilag némaságra van kárhoztatva.

Monodráma néma rezonőrrel és néhány mozgó tereptárggyá alázott mellékszereplővel. Ha az ember díszlettervező és jószívű, az ilyen esetekben nem *díszletet tervez,* hanem *játékalkalmat teremt.* Ez az, ami Ambrusnak briliánsan sikerült. A dekonstrukciós irodaházbelsőkre emlékeztető falak között, a színpadkép centrumában fantasztikus műtárggyá nőtt a szerzői instrukció egyszerű karosszéke. Lépcső, nászágy, kanapé, emelvény, magaslat, jéghegy, vesztőhely, jászol és Golgota, szószék és börtön, de talán legfőképpen kínzóeszköz és trónus, attól függően, hogy a nő vagy a férfi szemével nézzük. Még-is, és ezzel a kegyetlen gondolattal nem tudok el-számolni, általa válik az egész előadás központi fogalmává az ügyesség, nyugateurópaimodernszínházi értelemben. Kultúrdesign. És így, eb-ben a minőségében bírálható. Mert ez a multifunkcionalista minimalizmus nem tűri az olyas-fajta ornamenseket, amelyekkel aztán nem kez*dődik* semmi, mint például a színpad előterében álló konyha(?)asztal, rajta valamivel, ami az utol-só sorból nézve szendvicsestálnak, az elsőből pedig, bár másodszor ott ültem, fogalmamsincsminek látszik. Az asztallapra csavarozott húsdaráló pedig csak arra való, hogy legyen miben tartani a Világjobbító hallócsövét. Mert azt azér' remélem, hogy nem szimbólum. Lóg még a falon valami széles vászonheveder, amire nyitott könyvek vannak applikálva, ez sem sül el, de legalább érdeklődést kelt. Amint a két szék is: egy szürke és egy fekete; székszekrények, alakra éppen, mint Magritte ülőkoporsói. Tehát tudjuk, hogy ez a labda majd le lesz ütve, és úgyis van, illetve lesz, nem csalódunk, Zsótér majd beleülteti az egyikbe Monori Lilit. Ebben a térben majdnem minden *valamire való,* szellemes, többértelmű és alkalmas. Kézreáll. És ez idegesítő, mert a tiszteletjegy jut róla eszembe, a büfében a rossz bor, meg ez a kritika, amit pénzért írok.

Minden, csak nem az isteni kegyelem.

Pedig ehhez a darabhoz az kéne csak, csak az.

Két színészzseni kéne, akik felgyújtják az időt és a teret.

Ritka színházi alkalom

Elvileg megvannak a zsenik, éppen amennyi kell.

Sinkó az igazán Bernhardra termett kevesek egyike, és ez akkor is így volna, ha nem láthattuk volna bizonyítékát A Színházcsinálóban. És nagy öröm újra Monori Lilit látni. Az aura azonban, ami lényét és művészetének történetét körülveszi, sajnos, kívülről kerül az előadásba, és nem nagyon teremtődik alkalom jelen idejére. Méltóbbat érdemelne.

Van tehát két színészzseni.

De mégis mintha helyettük volna a jéghegy - plexiből; sajnos övé az este legsúlyosabb jelenléte. Hívogat, hogy megérintsem, elbújjak járataiban, kipróbáljam csábos mélyedéseit, amelyeket mintha tényleg egy fészkelődő, nehéz test olvasztott volna ki magának, a mindennapos házitéboly koreográfiája szerint.

Ezen az emelvényen fekszik az előadás első pillanatában a Világjobbító, a plexibérc magasán, a Pietá és/vagy a Jászol Jézusának pózában, a füstgépből hömpölygő felhőgomolyok között. Aztán eloszlik a füst, megszólal: „A tojást lágyan / A mártást édesen". A szerző instrukciója a kéziratban realista, az első két mondat Bernhard szövegében kikiabálás. Egyszerű utasítás, a konyhában forgolódó személyzetnek.

Sinkó Világjobbítója nem kiabál - maga elé köpi ezt a két mondatot, mint aki eleve kételkedik bármifajta kérés vagy parancs értelmében. Aztán persze kér is, parancsol is, éppen eleget, de Sinkó szerepfelfogásának alapja, hisztériájának gyakran szánkáztatott amplitúdói ellenére, mégis a tökéletes kiábrándultság marad, melynek birtokában az ember csak önmaga paródiájává válhat, amint válik is, eminensen.

A második jelenet szerzői instrukciója szerint a Világjobbító tojást eszik („vagy túl lágy/ vagy túl kemény"), de elege lesz a fantáziátlan kosztból. Sinkó egy kuglófformából pöcköl kifelé üres kindertojásbelsőket, panaszkodik, majd titkon mellényzsebébe rejt egy bontatlan kindert, később fölbontja, émelyegve elfogyasztja, majd belsejét az első sorban ülők lábai elé löki. Szétesik a kis műanyag szelence, az aznap este véletlene szerint, papírcsík gurul ki a figyelmeztetéssel, hogy kisgyerek ne játsszon vele, mert belélegzi az apró darabkákat, a lábamtól hetven centire meg kék műanyagdarabkák, gyakorló apa vagyok, ébred bennem a vágy, hogy felvegyem és összerakosgassam. Ez az apró tárgy a maga mégis vaskos, bornírt realitásával rákérdez mindenre, ami a színpadon történik, széttöri a díszlet stilizáltságát.

Zavarba ejt és kikapcsol

És elég jó haverjai vannak, az a vaskos budapesti telefonkönyv például, a baromi ronda műbőr borítóval, ami a darab elején elröpül néhány irányba, és egy filozófiai munkát van hivatva helyettesíteni. Értem én, persze, az iróniát, csak nem tudok vele mit kezdeni. Azén bajom, mondhatná Zsótér, és nyilván igaza volna.

Jófajta viszont a feszültség Benedek Mari kortalan és könnyed ruhaparafrázisainak eklektikája és a színpadi tér tárgyi világa között. Némi pontatlansággal: Sinkómarat és Monoricsirkefej, Pompadurlili és Gulliverlászló.

Elvakult Bernharcl-rajongó vagyok, és két éve a magyar Lettre Internationale-ban olvasva Tandori Dezső elemien bernhardiánus fordítását, inkább tragikomédiának tetszett, mint vígjátéknak. A bernhardi humor sötétebb fényű, erejét és mélységét a kiábrándultság ereje és igazsága adja, az a tény, hogy el tudja hitetni: végletekig karikaturisztikus ön- és világgyűlölete alapjában véve jogos, és mind történetfilozófiai, mind spirituális szempontból kikezdhetetlen.

A színházban viszont nem maradt helye ennek az olvasatnak, a Sinkó megformálta figura mindenestül nevetséges, és ha ehhez képest csak ritkán hangzik fel nevetés a nézőtéren, az egyrészt az ebben a felfogásban üresjáratnak bizonyuló szöveghelyeknek, másrészt az előadás félkész állapotának rovására írható. A szövegtudás bizonytalansága, a pillanatnyi dekoncentráltság és a szituációk kidolgozatlansága teszi, hogy néha, paradox módon, mégis szívszorító a két színész „párosult magánya", „a lélek szegénysége kettesben". De ez a színészek és nem a szerepek drámája. Iszonyú lehet így, magukra maradtan. Semmi nem segít, ezt az első húsz percet el kell tölteniük, mint egy penitenciát, monologizálva vagy hallgatva, dicséretes szorgalommal tornázva a szeren a színpadi jelenlétért.

És most, a darabot újraolvasva úgy tűnik, bizony Bernhard is hibás ebben. Jól bevált retorikáját felelőtlenül emeli át az időnek egy egészen másfajta birodalmába; egy-egy stíluselem a színpadon csak akkor érheti el a prózájában megtapasztalt intenzitást, ha egyszeri, megélt és elképzelhető valósága lesz, ha az ige testté tud válni. Különben marad, ami a papíron: színtiszta retorika. Csak *az* a retorika erős és kikerülhetetlen, ez itt gyakran esetleges rögtönzésnek, üresjáratokkal tördeltnek tűnik.

Érdekes talán megemlíteni, hogy Bernhard egy interjúban éppen a könyveit nevezi színdaraboknak, azt ajánlja, képzeljük magunk elé egy sötét színpad négyszögét, ahol lassan előjönnek - *a mondatok*. Bernhard szövege nehéz helyzetbe hozza a színészeket, egy-két szemérmes esélytől eltekintve magánszorgalmuk hatáskörébe utalja emberi és színészi kapcsolatuk lehetőségeit.

Monori Lili (Nő) és Sinkó László (Világjobbító)

Zsótér túlozva segít neki ebben: ezeket a sanszokat saját kezűleg írtja ki. Rögtön az elején például brutális gúnnyá változtat egy, az instrukciók szerint simogatásnak képzelt mozdulatot, és ez azért említésre méltó, mert az írott szöveg instrukciói közt ezenkívül alig van utalás arra, hogy a két véglény között mégiscsak van valami szeretetféle.

Miért fontos ez?

Mert a világ kíméletlen és hajthatatlan szidalmazása csak akkor lehet igazán súlyos, kockáztassuk meg, katartikus, ha a világszidalmazó legalább a vágyak és az eszmények szintjén meg tudja különböztetni magát attól, ami körülveszi, hogy arról az idejétmúlt feltételről most nagyvonalúan lemondjak, amelyet a régiek szabtak, tudniillik, hogy *valóban* különbözzék tőle. Zsótér azonban jobbára kihúzza a szövegből a töprengő, direkt filozófiát, a gyógyszeresüvegből cukorkásdobozt csinál, így a mizantróp filozófus világémelyéből egy torkos zsebhitler gyomorrontása lesz. Sinkó játéka nagy erővel ellenpontozza azt a Bernhard-szövegben sehol meg nem cáfolt tényt, hogy ez a férfi súlyosan, talán halálosan beteg, egy hipochonder zsarnok él vissza a testével, ha tetSzik neki, föl-alá rohangál, máskor mankóval sem tud a saját lábán megállni. A szín-lelt mozgásképtelenség mint fegyver csak nagyon merész olvasatban szerepel a szerzői instrukciók között, egy helyütt. Persze tudjuk: az ezredvégi színház úgy kezdődik, hogy a rendező az első olvasás közben vastag fekete filctollal ki-húzza a szerzői instrukciókat, másképp nem lett volna azzá, aki...

A világ aljas, kisszerű és nevetséges, és állítólagos jobbítója semmiben sem különbözik tőle.

Világjobbító: Sinkó László
(Koncz Zsuzsa felvételei)

Ez persze még lehetne tragikus, ha mondjuk, ennek ellenére a megváltás szép és nehéz munkájára törekedne. De egyáltalán nem törekszik rá. Értekezését a világmegváltásról régen megírta, és a darab végén ugyan megment egy egeret abból a csapdából, amelybe ő maga kényszerítette, de - amint azt a mellettem ülő néző nagyon helyesen észrevételezte - tökéletesen érthetetlen és levezethetetlen, hogy „mitől javult meg egyszerre?". És mert érthetetlen és levezethetetlen, nem jogosít fel rá minket, hogy a világ és jobbítója közös jövőjére nézvést optimista következtetéseket engedjünk meg magunknak.

Nézzük komédiának?

Emlékszünk a régi tanácsra, szinte mindig beválik. A darab szövege, Sinkó játéka meglehetős alkalmakat ad erre. Zsótér azonban ellenjavallatokkal él. A legfontosabb ezek közül mindenképpen az egyetemi díszoklevelet hozó küldöttség háromkirályokká való felstilizálása. Ehhez minden szövegüket ki kellett irtani, az eredetiben ugyanis a színpadon ügyes seggnyalás zajlik, tanszéki duma némi bűntudattal, abból pedig nem lesz evangyéliom. Sinkó most az első pillanat ismerős pózában - de ezúttal mégis inkább a Jászolban - várja a kitüntetést, nyílik a kapu odafenn, bíborban, gyolcsban, bársonyban megjelennek a koronás-turbános fők, mögöttük aranydrapériát hullámoztat a szélgép, csinálja a huzatot, amelyről az első jelenetben a Világjobbító azt mondja, hogy a végén még az fogja megölni.

Ez az emlékeztető nem hagyja, hogy megengedjük magunknak az engedékenységet, értelmezésre ösztökél, arra, hogy mindenképpen a színi játék mélyebb értelmét keressük, ne nézzük komédiának, nézzük előjátéknak a végső passióhoz.

A darab utolsó mondatát a kamrává változott plexihegy belsejéből hörgi Sinkó titokzatosan és vésztjóslóan: „Akkor most megeszem a nudlit." Az eredeti instrukció szerint ezt „unottan" kellene mondania. A jéghegy mélyén kuporognak, belefagyva helyzetükbe, teljesen jogos volna az unalom. Akkor hát, mégis, honnan ez a hang?

Van egy rémült föltételezésem. A ruhatári pulton talált szórólapon találtam rá igazolást. Ott ugyanis az áll, hogy a Világjobbító „sértettsége, önszeretete, nagyzási hóbortja a vele összezárva élő tehetetlen nőt kétségbeesett lépésre kényszeríti". Ez a mondata darab eredeti szövegének ismeretében tökéletesen értelmezhetetlen. Ezek szerint a rendezői értelmezésben kell rá keresnem a kulcsot. Ez az egész háromkirályosdi és pietásdi azt szolgálja, hogy megértsük ezt a hörgést? Szájunkba rágják a vég hörgését? Sinkót Monori nudlikeresztre fogja fölfeszíteni? És attól jobb lesz nekik vagy nekünk? Megváltódik majd, végre, a világ? Vagy ellenkezőleg, a méreg a jobbítóban az éppen megjavulót pusztítja el?

Ha lőni akarsz, lőj, ne pofázz, mondja a Csúf a filmben a pasinak, aki ki akarja nyírni. Zsótér habozni látszik, de azt a színházban valószínűleg nem szabad, ha tényleg „mondani akart vala-mit".

Thomas Bernhard: A Világjobbító (Új Színház)
Fordította: Tandori Dezső. *Díszlet:* Ambrus Mária. *Jelmez:* Benedek Mari. *Rendezte:* Zsótér Sándor.
Szereplők: Sinkó László, Monori Lili.